

ŐSHAZAKUTATÓ FERENCSEK ÉS A BOLOGNAI SZÉKELY NAPTÁR

Sándor Klára

A székely írás¹ eddig ismert leghosszabb emléke a Bolognai Egyetemi Könyvtárban őrzött kézirategyűttes, a Bolognai Emlék. A székely írásos emléket Luigi Ferdinando Marsigli gróf kéziratkötete őrzi.² A fólió méretű kéziratkötet a Marsigli Gyűjteményben található, Frati katalógusában az 54. számot kapta,³ címe *Manuscritti diuersi toccantila seconda spedizione a Romae e manegio per D. Livio Odescalchi con scritture naturali e mili vol IV. A kötet 770 lapból áll, vegyes tartalmú, ebben kapott többek között két irat 1689 januárjából boldog Kapisztrán János testének Újlakra szállításával kapcsolatban; az 1690-es délvidéki hadművelettel kapcsolatos iratok és térképek, sok irat a Thökölyt kiszorító hadműveletekkel kapcsolatban – például Erdély keleti szorosairól rajzolt térképek,⁴ Thököly 1690 decemberében Erdélybe küldött kiáltványa, Thököly elfogott kémeinek vallomása; Gyergyó-, Orbai- és Kézdiszék kötelezvénye a császáriak támogatására, Moldváról gyűjtött információk Kinskynek, adatok a lengyelek moldvai előrenyomulásáról a császárnak.⁵*

A kötethez Marsigli tartalomjegyzéket írt, ebben a székely írással készült lapokra vonatkozó rész a következő:

Raccolta della lingua, che si praticava dalli Sciti, abitanti della Siculia ne' tempi antichi, scolpita in un legno, ch'esprimeva il Calendario delle fede Cattolica d. quet Paese_ _ _ 669.

Az emlék tehát a kéziratkötet 669. lapján kezdődik, utolsó lapja 686. számot viseli, összesen tizennyolc levélből áll. A 669., címlapként szolgáló oldalra a tartalomjegyzékben olvashatónál valamivel

bővebben írta le Marsigli, mit is jegyzett föl a követő lapokra:

*Raccolta della lingua,
che si praticava dalli Sciti, abitanti
della Siculia ne' tempi antichi
scolpita in un legno, che
Serviva di Ca esprimeva il Calendario delle
feste mobili, per uso di quei primi, convertiti
alla fede Cattolica,
e da me dall istesso legno raccolta, e mandata
al mio gabinetto in Italia,
quando serravo li passi della Transilvania.*

(Gyűjtés azon szkíták által használt nyelvből, akik Székelyföldön élnek, a régi időkből egy botra rovott, a mozgó ünnepeket mutató naptár, amelyet azok használtak, akik elsőként tértek át katolikus hitre, a botról magam gyűjtöttem, és elküldtem olaszországi gyűjteményembe, amikor Erdély szorosait elzártam.)

A 17. század végén általános volt, hogy a székelyeket – és általában a magyarokat – a szkítáktól származtatták. Marsigli is úgy vélte, hogy a székelyek azoknak a hunoknak az utódai, akik nem tértek vissza Szkítiába, hanem az erdélyi hegyek közt húzódtak meg egészen a magyarok második bejöveteleig, azaz a honfoglalásig.⁶ Az olasz gróf külön kiemelte, hogy a szkíta eredetű hunok sok népet leigáztak, s ezen az alapon sok európai nép nevezi magát a szkíták ivadéknak, valójában azonban „csak a magyarok őrzik az ősi szkíta vér nyomait, akik a hunok nemzetségéből származnak”, és „szkíta származásuk legfőbb bizonyí-

¹ A székely írás elnevezés indoklása: SÁNDOR 2014, 18–23.

² Luigi Ferdinando Marsigliának a magyar történelemben és művelődéstörténetben játszott szerepéről, életművéről, munkásságáról az utóbbi két-három évtizedben szép számmal jelentek meg írások, ezeket és a gróf életrajzát (további bibliográfiával) összefoglalóan ismerteti SÁNDOR 2017, 118–124.

³ FRATI 1928: 46–52. A kötet jelzete: BUB FM (Biblioteca Universitaria di Bologna Fondo Marsigli) Ms 54.

⁴ Székelyföld térképe pl. a 604. lapon, hasonmása: KISARI BAL-LA 2005, 412, 153. térkép.

⁵ A kötet tartalmát részletesen ismerteti VERESS 1906, 122–126.

⁶ Az erdélyi viseletekről összeállított munkájában (THALY 1893, 660).

téka a magyar nyelv”.⁷ Az általa lemásolt emléket e nyelv mutatványának vélte.

A naptár egyébként nem a mozgó ünnepeket mutatja, hanem a katolikus egyház állandó ünnepeit: *kiskarácsony*-nyal kezdődik, és *Szilveszter est-ével* végződik. A kettő között az állandó dátumokra eső ünnepeket jelzi, mint például az *Úr színe változását* és a *karácsonyt*, a napok zömét pedig a szentek emléknapijának megnevezésével jelöli. A naptár csak a fontosabb szentek emléknapjait, illetve a nem mozgó egyházi ünnepek jelentős részét jelzi.

A naptár a kéziratkötetben négy levelet foglal el, a Bolognában őrzött emlék egyéb részeket is tartalmaz: a címlap után egy ábécé következik, van két olyan oldal, amelyre Jézus életével kapcsolatos tulajdonneveket írtak, s van egy szinte egészében áthúzott, elrontott kéziratlap. Ezeknek az egységeknek az összetartozása kétséges, több érv szól amellett, hogy Marsigli különböző forrásból származó anyagokat másolt össze. A továbbiakban ezért érdemes külön kezelni az egyes részeket – ha bebizonyosodik az emlék egységeinek összetartozása, akkor a naptári részből nyerhető megállapítások természetesen a többi egységre is érvényesek.

Több jel utal arra, hogy Marsigli ránk maradt kézírata egy tollal papírra írt másik kézitról készült – ez természetesen lehetett olyan piszkozat, amelyet viszont valóban az emlegetett „fáról” másolt. Ez a bizonyos bot azonban eltűnt. Székelyföldön az 1690-et követő évszázadok viszontagságai közepette könnyen elveszhetett, elpusztulhatott egy fába rótt naptár, ehhez elég egyetlen tűzvész,⁸ de elég hozzá a történelem számos fordulata vagy pusztán az enyészet is. De az is elképzelhető, hogy Marsigli soha nem látott „rovásbotot” – akár úgy is, hogy hite szerint még csak nem is állított valótlanúságot a címlapon. Lemásolhatott olyan kéziratot, amely azt állította magáról, hogy tartalma egy fába rótt régi naptár, melyet Szitytya-, azaz Székelyföld első keresztényei használtak. Ebben az esetben a legjobb szándékkal is leírhatta a kézirat címéül, amit a kézirat tartalmáról mondtak neki: az ő meggyőződése szerint a kapott másolat eredetije valaha fába volt róva, s a Székelyföld első keresztényei készítették – hát ezt írta le. A címlapon

olvasható „magam másoltam” kitétel pedig így is igaz, a bolognai kézirat valóban a gróf keze írása.⁹

A naptár korának meghatározásához több kritériumot is használhatunk. Az egyik a betűkészlet: ez archaikusabb a székely írás legtöbb emlékére jellemző betűsornál. A naptárban nem fordul elő a <ty> betű, a *ty* hangokat mindig a <t> betű jelzi. Nincs a naptárban <j> betű sem, a *j* hangot a korábbi szokásnak megfelelően az <i> jelöli. A <h> jele itt mindig a szó végén álló *-e* hangokat jelöli. Az <ö> és az <ü> betűk hangértéke éppen fordítottja a többi emlék többségében megszokottnak, ezek a jelek csak a 15. század végén keletkezett Nikolsburgi Ábécében,¹⁰ és a szintén korai, 14. század végi vagy 15. század eleji Székelydályai Feliratban¹¹ szerepel a naptárhoz hasonlóan.

A naptár olyan archaikus grafotaktikai szabályok¹² alkalmazásával készült, amelyek más székely emlékekben már csak nyomokban lelhetők föl.¹³ A székely naptárban nemcsak az *e* kiírása maradt meg, hanem bármelyik rövid magánhangzóé, ha a hang nem szóvégen áll. (Ebben az esetben kötelező jelezni, hiszen különben semmi nem mutatná, hogy a szó végére magánhangzót kell olvasni.) Nagyon ritkán írták ki a naptárban a rövid *a* hangokat is. Csaknem kivétel nélkül kiírták viszont a magánhangzó jelét, ha a hang hosszú – mindössze négy hosszú magánhangzó maradt jelöletlenül, minden alkalommal az *é*. Maradékalanul érvényesül a bolognai naptárban az a szabály, hogy a hosszú mássalhangzókat nem kettőzik meg. Sok a naptárban a ligatúra, készítője láthatóan jól ismerte a betűk összevonásának szabályait, és szívesen élt vele, sőt időnként több betű egybevonásával tette próbára saját tudását.

A naptárban olvasható névalakok jól illeszkednek a 15–16. század magyar nyelvallapotához, de vannak sajátos tulajdonságaik is. Ilyen például a mássalhangzót követő *v* kiesése (*Están, Sülester*), az első szótagbeli *i* helyett álló *ü* (*küs, Sülester*). Ezek a szerző személyének nyelvjárását nem határolják pontosan körül, de együttesen a székely nyelvterületre mutatnak.¹⁴

Érdemes a naptárt más szempontból is összehasonlítani az egykorúnak tartott magyar naptárakkal.¹⁵ A bolognai székely betűs naptárt a legkorábbi naptárainkkal – a Müncheneri, illetve a Winkler

⁷ MARSIGLI 2009, 13.

⁸ Az emlék lelőhelyén több tűzvész is pusztított nem sokkal 1690 után.

⁹ Minderről és a kézirat egyéb sajátosságairól bővebben: SÁNDOR 1991 és SÁNDOR 2017, 130–186.

¹⁰ A Nikolsburgi Ábécé datálásáról a korábbi irodalom ismertetésével: SÁNDOR 2017, 27–29, 40–44, 59.

¹¹ A feliratot BENKŐ 1996 publikálta.

¹² A betűk használatának szabályai, a székely írással kapcsolatban: SÁNDOR 2014, 120–123.

¹³ Bővebben SÁNDOR 1991, 61–73.

¹⁴ A székely nyelvterület nem egységes nyelvjárási szempontból, de a naptárban található jelenségek nem teszik lehetővé a pontosabb körülhatárolást, mert a naptár nyelvi jellemzői a székely nyelvterületen általánosnak nevezhetők. Az adatokat l. SÁNDOR 1991, a naptárban található névalakok részletes elemzésénél.

¹⁵ Részletesebben l. SÁNDOR 2017, 188–201.

Kódex naptárával, valamint a Batthyány Boldizsár misekönyvével található naptárral – összevetve azt látjuk, hogy a székeley jelekkel készült naptár két tulajdonságcsoportban tér el a három kéziratos korai naptártól: kevesebb információt közöl, és kevesebb emléknapot jelez.

A székeley naptár a többi naptárhoz képest igen szűkszavú, ahol csak lehet, egyszerűsít. Nem tartalmazza az ünnepek teljes nevét, a Boldogasszony- és Szentkereszt-ünnepek pontosabb meghatározását. Az ünnepelt szentek neve elől minden esetben hiányzik a *szent* jelző, és a naptár írója, eltérően a többi naptár gyakorlatától, a nevet nem pontosította a *mártír*, *asszony*, *szűz*, *próféta*, *remete*, *doktor*, *apostol*, *pápa*, *püspök*, *apát*, *herceg* szavakkal sem. Kivételt látszólag kétszer tett, valójában azonban ezek sem kivételek. Az *Anna* név után (július 26.) szerepel az *asszony* szó, ebben az összetételben azonban annyira összeforrott a két tag – Annát, Szűz Mária anyját ünnepelték ezen a napon –, hogy a naptár szerzője összevonta a két szót, s *Annasszony*-t írt.¹⁶ A másik esetben, Szent István augusztus 20-i ünnepét jelölve, a többi naptárral egyezően itt találjuk a *király* titulust, de nem a szent nevének kiegészítéseként, hanem helyette: a naptár készítője egyértelművé akarta tenni, hogy a magyar királyról, s nem a protomártírról van szó. A naptárban nincsenek vigíliák és oktávák, ismét egy kivétellel: december 24-én karácsony előestjét megtaláljuk a naptárban is, ez esetben csak az *estély* áll itt, a *karácsony* elmarad, pontosabban egy «n» jelöli – ez lehetne a *karácson* utolsó betűje, ebben az esetben véletlenül hiányozna az ünnepnév első eleme, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a latin ünnepnév, a *Nativitas Christi* rövidítése. Azokon a napokon, amelyekre két, egymással kapcsolatban lévő szent neve esik, a naptár általában csak a szentek egyikét jelöli. A naptár *készítője* elhagyta a *Magdolna* utótagot a *Mária* mellől (július 22.), a máshol szokásos *Tizenegyezer szűz* helyett csak *Orsolyá*-t ír (október 21.) és *Úr színe változása* helyett *Úrszíné*-t (augusztus 6.).

A naptárban összesen 113 ünnepet, illetve emléknapot tüntettek föl, ez nagyjából egyharmada a Münchener Kódex által jelzett napoknak, ugyanannyi, ahány napot a Batthyány-misekönyv naptára megemlít – csakhogy abból hiányzik két teljes hónap anyaga. A székeley betűs naptár tehát több szempontból a csíziókhoz áll közelebb: igen szűkszavú, csak a leglényegesebb információkat tartalmazza, az ünne-

pek számát és körülírását illetően is. Ez kizár bármilyen egyházi használatot, de a csíziókkal ellentétben memorizálásra sem alkalmas, készítésének oka tehát valami egyéb lehetett.

A székeley naptár takarékos mivoltának ismeretében még föltűnőbb, hogy vannak viszont benne olyan ünnepek, amelyeket készítője annak ellenére vett föl naptárába, hogy nem kiemelt ünnepek, és más naptárak nem jelölik őket.¹⁷ A székeley naptárban a korai kéziratos naptárakhoz hasonlítva többletként szerepel Erzsébet (május 2.), Bernát (május 20.), Ferenc (május 26.), István (május 30.), László (július 29.), Ábrahám (október 6.), Mária (november 21. és december 8.), illetve Lázár (december 17.) napja. Igaz, László ünnepét a Münchener Kódex jelzi egy nappal későbbre, Mária december 8-i napját pedig a Batthyány-misekönyv naptárában is megtaláljuk, de e két kivételt számontartva is nyugodtan mondhatjuk, hogy az emléknapoknak ez az együttese csak a székeley írásos naptárban fordul elő régi naptáraink közül.

Erzsébet, Bernát és Ferenc ferences, István és László magyar szent volt, a Boldogasszony-ünnepek mindkét hagyományhoz, a Szűzanya kultuszát lelkesen ápoló ferencesekhez, és az országot Mária kegyelmébe ajánló magyar tradíciókhoz is jól illeszkednek. Ábrahám pátriárka és a föltámasztott Lázár emléknapja semlegesnek tűnik ebből a szempontból.

Erzsébet és Ferenc emléknapját a többi naptár is jelzi, nem teljes egészében hiányoznak belőlük – a székeley naptár annyiban tér el tőlük, hogy e szenteknek két emléknapját is fölvette. Sienai Szent Bernát ünnepét azonban nem találjuk egyik kéziratos kalendáriumban sem, az ő május 20-i ünnepe a fönti sorozat legföltűnőbb eleme. Ráadásul Bernát az egyetlen olyan szent, akit a 13. századot követően avattak szentté, nemcsak más 15., de más 14. századi szentet sem jelez a naptár. Valamiért tehát különös figyelmet kapott Bernát emléknapja.

Szent Bernátnak óriási szerepe volt a szigorú irányzat végleges megerősödésében és gyors terjedésében, nagyhatású szónok volt, s már életében óriási tiszteletnek örvendett. Két volt tanítványa, Kapisztrán János és Marchiai Jakab hozzá hasonlóan ünnepelt prédikátorrá váltak, s nagyban hozzájárultak az obszerváns ág megerősödéséhez. Bernát 1444-ben halt meg, s nem sokkal később, 1450-ben már szentté avatták – ő lett az obszerváns ferencesek első szentje.¹⁸

avatták, ünnepe csak 1657-ben került be a világegyház naptárába (Diós 1984, 210), már a 15. század második felében is tartották a napját, főként az obszervánsok. Okmánykezelésben nem fordul elő, de 15. század végi breviáriumokban már szerepel (KNAUZ 1876, 184).

¹⁶ Ez nem volt különös, gyakran előfordult így, l. SÁNDOR 1991, 115–116.

¹⁷ Részletesebben: SÁNDOR 2017, 201–209.

¹⁸ Diós 1984, 210. *Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bernardin.html>. Ugyan Bernátot már 1450-ben szentté

A naptár ferences kapcsolataira nem pusztán az említett három ünnep utal: a naptár kötődése a Kisebbségi Testvérekhez a naptárban szereplő szentek szentté avatásának idejét megvizsgálva is egyértelmű: a naptárban összesen nyolc olyan emléknapi van, amely a 13. században terjedt el, s az 1234-ben szentté avatott Szent Domonkos ünnepének kivételével valamennyi 12. század utáni szent kapcsolódik a ferences rendhez.

A naptárban sok jellegzetesen magyar egyházi ünnep van. Ilyen Szent István király megszokott, augusztus 20-án ült ünnepe mellett május 30-i emléknapija – ezt hivatalosan sosem emelték ünneppé, és okmánykezelésben sem használták, ugyanakkor a magyar naptár fontos, piros betűs eleme volt, hiszen az egyik legtiszteltebb ereklye, István jobb kezének megtalálására emlékezik.¹⁹ Nemcsak Istvánnak, de Lászlónak, Imrének és Adalbertnek is két-két emléknapiját jelzi a naptár. A magyar naptár fontos elemei Magyarország patrónusának, Szűz Máriának az ünnepnapjai is. A székely naptárban nyolc Boldogasszony-emléknapi szerepel, azaz mind, amelynek tisztelete Magyarországon a 15. században vagy azt megelőzően terjedt el: Gyertyaszentelő Boldogasszony (Jézus bemutatása a templomban, február 2.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (Jézus fogantatása, március 25.), Sarlós Boldogasszony (Mária látogatása Erzsébetnél, július 2.), Havi Boldogasszony (a római Santa Maria Maggiore templom felszentelésének emlékére, augusztus 5.), Nagyboldogasszony (Mária mennybemenetelének napja, augusztus 15.), Kisboldogasszony (Mária születésének napja, szeptember 8.), Mária bemutatása a templomban (november 21.) és a Szeplőtelen fogantatás napja (december 8.).²⁰

A székely naptárban többletként szereplő két Boldogasszony-napi a magyar naptárnak a keleti egyházból korán átvett ünnepe. Mindkettőt jegyzi az 1200 körül keletkezett Pray Kódex, s mindkettőnek kiterjedt kultusza volt a magyar középkorban. A november 21-i *Mária bemutatása* a nyugati egyházban csak a 14. század végén terjedt el.²¹ A Szeplőtelen fogantatást szintén a bizánci kultusból ismerte meg a magyar hagyomány még az Árpád-korban, később aztán a nyugati egyházban is közkedvelté vált. A 15. században a legnagyobb elszántsággal az obszerváns ferencesek terjesztették, összekapcsolva a bűn nélkül fogant Máriát az Apokalipszis Napbaöltözött Aszonyával.

A székely naptárban többletként szereplő emléknapi között mindössze kettő olyan található, amely nem

kötődik közvetlenül a ferences vagy a magyar naptárhoz. Az egyik Ábrahám, a másik Lázár napja. Ábrahám október 6-i emléknapija a középkori misekönyvekben még szerepel – osztozik a napon Izsákkal és Jákobbal, de a 16. századi kalendáriumok már nem említik, és okmánykezelésben sem fordul elő,²² a naptár tehát minden bizonnyal egy korábbi naptárváltozat nyomait őrzi.

A másik kivétel Lázár december 17-i emléknapija. A Jézus által föltámasztott betániai Lázárt (Jn 11, 1–44) a középkorban a sírásók és a belpoklosok védőszentjeként is tisztelték, és mint Jézushoz közelálló személy nagy népszerűségnek örvendett. Alakja összekeveredett a dúsgazdagról és a koldusról szóló példabeszéd Lázárával (Lk 16, 19–31), olyannyira, hogy a *lázár* köznévként 'koldus'-t, 'kéregető'-t is jelentett, másik köznévi jelentése pedig 'rokkant, sánta, mankóval, bottal járó' volt.²³ A szent népszerűsége ellenére nem gyakori az emléknapi jelzése: a naptároknak csak egy részében szerepel, okmánykezelésben nem fordul elő,²⁴ valószínűleg ezt az emléknapiot illetően is egy korai naptárrend őrződött meg a naptárban.

Erdemes fölfigyelnünk a két bibliai alak összekeveredésére, mert ez ismét ferences kapcsolatra vet fényt. A földi életben szenvedő, de halála után a mennybe jutó szegény Lázárról és a földi életben dőzsölő, de halála után a poklok kínjára vetett dúsgazdagról szóló evangéliumi példázat barokk drámák és jámbor olvasmányok kedvelt témájává vált. Sőt: a Lázár-dráma elnépiesedett változata *dúsgazdagolás* néven a csíki székely néphagyományba is bekerült, még hozzá az obszerváns ferencesek közvetítésével.²⁵ Mindez csak a 17–18. században történt, mégis fontos lehet a székely naptár szempontjából, hiszen az apostoli szegénységet eszményítő obszerváns ferences lelkiséghez nyilván már jóval korábban is közel állt a szegény, koldus Lázár példája. Az már csak apró, talán lényegtelen, de mégis a képbe illő mozaikdarabka, hogy a Lázár-történet másik nevesített szereplője éppen Ábrahám – az, hogy a székely naptárban mindkét nevet benne hagyták, talán arra utal, hogy a naptár készítője ismerhetett olyan kultuszt, amelyet rendtársai megörököltek, s később széles körben terjesztettek. Azt biztosan tudjuk, hogy a székelyföldi ferenceseknél később valóban kedvelt volt Lázár története.

Mindezt összegezve: a naptár keletkezését a helyesírás archaikus mivolta és a nyelv- és naptártörténeti párhuzamok alapján a 15. századra datálhatjuk, mindenképpen 1450, Bernát szentté avatása utánra.

¹⁹ KNAUZ 1876: 271.

²⁰ A Boldogasszony-ünnepeket BÁLINT (1977a: 52–70, 191–200, 268–276 és 1977b: 9–29, 153–164, 172–190, 263–270, 483–486) ismerteti.

²¹ BÁLINT 1977b: 483–486.

²² KNAUZ 1876:130.

²³ BÁLINT 1977a, 83.

²⁴ KNAUZ 1876, 208.

²⁵ DÖMÖTÖR 1957; BÁLINT 1977a, 81–84.

A keletkezés *post quem* terminusát illetően nem lehetnek kétségeink, de a naptár többi ünnepét is gondosabban szemügyre véve a keletkezés *ante quem* időpontját is pontosabban megállapíthatjuk. A naptár Szent Domonkos napját augusztus 5-ére jelezte. Ezt az emléknapot IV. Pál pápa (1555–1559) 1558-ban augusztus 4-re tette át, hogy ne essen egybe a szintén augusztus 5-én lévő Havas Boldogasszony ünneppel. Hiányzik a naptárból az 1588-ban szentté avatott Szent Didák napjának, november 12-ének a jelölése, noha Didák fontos obszerváns szent volt. A 15. századi keletkezés mellett szól, hogy Szent Ákos (Achatius) és társai kultusza a 15. század folyamán vált általánossá egész Közép-Európában, Magyarországon is.²⁶ Ugyanerre az időszakra tehetjük az emléket a Zsófia- és az Ábrahám-nap alapján. A székelly naptárban szereplő Zsófia emléknapiját naptáraink a 14. század előtt még nem ismerték, okmánykezelésben csak a 15. század végén, a 16. sz. elején tűnt föl. Másrészt a székelly naptár Ábrahám ünnepét még jelzi, és ez a 15. század végi keletkezést valószínűsíti, mert a 16. századi naptárak már nem említik, okmánykezelésben sem fordul elő, szemben a korábbi misekönyvekkel, amelyek még számontartották.²⁷

Szintén a 15. századi keletkezést valószínűsíti, hogy a naptárban a ferencesek legfőbb szentjeinek majdnem mindegyike szerepel: Assisi Szent Ferenc és Assisi Szent Klára, Páduai Szent Antal, Sienai Szent Bernát és Árpád-házi Szent Erzsébet. Egy kivétel van: Toulouse-i Szent Lajos augusztus 19-i emléknapiját nem találjuk a naptárban.²⁸ Nem azonnal került be a legjelentősebbnek tartott ferences szentek közé, de IV. Sixtus pápa (1471–1484) egy 1479-es bullája már a rend legfőbb szentjei között említette.²⁹ A korai latin betűs naptárak közül a Winkler Kódexben szerepel, Batthyányi Boldizsár Misekönyvében és a Müncheni Kódexben nem. A 15. század végéről három forrásban találjuk meg, egy datálatlan naptárban, egy 1478-as, illetve egy 1488-as misekönyvben.³⁰ Nincs okunk azt gondolni, hogy Szent Lajos ünnepét ne vették volna be a ferences naptárba, ha kultusza már széles körben el lett volna terjedve abban az időben, amikor a naptár készült, hiszen nemcsak ferences, de magyar kötődése is van az ünnepnek.

A székelly naptár tehát a naptárban jelzett ünnepek egybehangzó tanúsága szerint a 15. század második felében keletkezett. A naptár neveinek nyelvtörténeti elemzése ugyanezt az eredményt hozta: a székelly írással írt névalakok igen közel állnak a Müncheni és a Winkler Kódex, valamint a Batthyány-misekönyv naptárának névalakjaihoz.³¹ Mindhárom nyelvemlék a 15. század második felére, a 15–16. század fordulójára datálható, így a székelly naptár nyelvi jellegzetességei alapján is erre a korszakra tehető.

Minden jel arra utal tehát, hogy a székelly írásos naptárt magyar ferencesek írták. Ezzel összhangban van megtalálásának helye is: Marsigli minden bizonynyal a szárhegyi Lázár-kastélyban volt elszállásolva 1690 októbertől és 1691 februárja között, és vélhetően az akkor ott szolgáló Kálmándi Ferenc és Róka Márton mutathatta a régiségek iránt érdeklődő grófnak a régi, „szkíta betűs” székelly naptárt.³² Tudjuk, hogy a rendház talán leghíresebb főnöke, Kájoni János huszonegy évvel korábban Szárhegyen halt meg, s azt is tudjuk, hogy Kájont érdekelte a székellyek írása: két betűsört is ismerünk tőle. E betűsoroknak nincs közülük a Bolognai Emlék ábécéjéhez, mindkettő kései, az egyik csonka is: az előbbi Kájoni egy Telegdi János tankönyvből készült másolatról, az utóbbit a Moga Mihály csíksomlyói kolostorba került könyvében olvasható ábécéről másolta.³³ Kájoni azonban gyűjthette a székelly betűs emlékeket, jó esély van rá, hogy a Bolognai Emlék forrása vagy forrásai az ő hagyatékaként maradtak Szárhegyen.

A bolognai naptár obszerváns ferences kötődésének kimutatása és keletkezési idejének, valamint megtalálása helyének valószínűsítése³⁴ majd ennek pontosítása³⁵ után sem kerültünk közelebb ahhoz, hogy szerzőjének kilétére akár csak javaslatot tehesünk. Úgy tűnik azonban, ez sem lehetetlen.

Egy lengyel ferences barát, Johannis de Komorowo – Johann Komorowski – rendi krónikájában a krakkói rendház alapításáról szólva írta a következőket:³⁶

„Később a boldog atya [Kapisztrán János], amikor vissza akart térni Krakkóból a pászka ünnepe után, még ugyanabban az évben az új család első gárdiánjának a

²⁶ KNAUZ 1876, 177; DIÓS 1984, 420. CSALLÁNY Dezső (1960, 69–70) szintén ezt a két dátumot használta föl az emlék korának meghatározásához.

²⁷ A Zsófia-, illetve Ábrahám-nap adatai: KNAUZ 1876, 130, 270; BÁLINT 1977b, 362.

²⁸ A szent emléknapija ma november 13., de a ferences rendben halála napján, augusztus 19-én ünneplik. A székelly naptár egyik napra sem jelez ünnepet

²⁹ *Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lajos.html>

³⁰ KNAUZ 1876: 210.

³¹ A naptárak adatainak részletes összevetése: SÁNDOR 1991.

³² Részletesen: SÁNDOR 2017, 216–228.

³³ Részletesen: SÁNDOR 2017, 228–243.

³⁴ SÁNDOR 1991.

³⁵ VÉKONY 1992, 289; részletesen SÁNDOR 2017, 217–222.

³⁶ Komorowo Magyar Lászlóra vonatkozó megjegyzéseire CSONTOSI János (1890) hívta föl a figyelmet. Munkájának elején ígéri, hogy később részletesebben visszatér Magyar László személyére, de ez végül elmaradt.

magyarországi László testvért tette meg, e szent és elkötelezett férfiút, aki ájtatos és példamutató életet élt. Ő három évig volt ott előljáró. Utána visszatért Magyarországra a boldog atyához. Ugyanez a László atya volt az is, aki még évekkel ez előtt a mártíromság vágyától égve és megszánnva a nyelvét beszélő rokonait, akik Szkítia vidékén éltek (ahonnan a magyarok eredtek), tizenkét testvért ama híres, még fiatal obszervanciából [az újonnan önállóvá vált magyarországi helytartóságból] ... oda vezetett, hogy elvesse közöttük a katolikus hit magvait. Moszkvához érven, ahol előbb sok megpróbáltatást élt át, jóllehet saját szent akaratából, mégis Isten beláthatatlan döntése megghiúsította vállalkozását, mert a moszkvai nagyfejedelem nem engedte meg neki, hogy továbbmenjen: skizmatikus volt ugyanis, aki Isten dolgaival mit sem törődött. A fentebb említett Szkítia az ő uralma alá tartozott, és tartott tőle, hogy ha ez a testvér megtéríti őket, ellene fordulnak. Miközben [László] visszatérőben volt Szilézia irányában, de még nem volt túl Moszkva határain, a számár, mely a testvérek holmiját szállította, kimúlt. Mivel emberi segítsége nem volt, imájában Istenhez fordult, ki mindenkiről gondoskodik, és így tette szamarát éppoly egészségessé, mint az annak előtte volt. Sziléziába menvén ugyanott találkozott Kapisztrán János atyával, akihez hűséggel csatlakozott.”³⁷

Komorowskiról nem sokat tudunk azon kívül, hogy 1503-ban összeállított egy obszerváns rendtörténetet.³⁸ Egy ideig a krakkói kolostorban élt, aztán más rendházakban, többek között Lyonban. Nem tudjuk, mikor született, halálának éve sem derült ki – a török 1498-as lengyelországi betörését mindenestre szemtanúként írta le, és krónikáját egészen 1534 végéig viszi.³⁹ A magyarországi László testvéréről egyébként megjegyezte még, hogy író is volt. Ezt a ferencesek nagy történetírója, Luke Wadding is megerősítette.⁴⁰ Magyar László műveit – egy kivétellel – nem ismerjük, de e megjegyzés révén fölkerült a magyar írók listájára.⁴¹

Ha az íróról nem is, de a kalandkereső Magyar Lászlóról szerencsére több adatunk van – nemcsak szamarat támasztott ugyanis föl az imájával, de

fontos szerepet játszott a krakkói kolostor életének beindításában, s úgy tűnik, Kapisztrán bizalmas embere volt.

Az 1448-ban frissen létrehozott magyar obszerváns helytartóság gyűlésén nemcsak vikáriust választottak meg, hanem különmegbízottnak a székelynek mondott Péter fia Tari Lászlót is,⁴² hogy induljon néhány társával Moldvába a nyáj eltévelyedett tagjainak – a huszitáknak – a visszatérítésére.⁴³ A krakkói püspök Kapisztránnak írt leveléből tudjuk, hogy útjuk sikertelen volt, a kódorgók nem hajlottak a visszahívó szóra, mert „a cseh eretnokség annyira megmetyelozte a lelküket”.⁴⁴ A ferences testvérek lelombozva hagyták el Moldvát 1451-ben.⁴⁵

Ekkor következett a moszkvai kaland – Magyar László és Tari László ugyanis ugyanaz a személy, Kapisztránnak írt leveleit e két névvel írta alá.⁴⁶ A barátok tehát azért indultak Keletre, hogy katolikus hitre térítsék a velük egy nyelvet beszélő rokonaikat, akik Szkítiában maradtak – Moszkván túl, azaz itt nyilván a Volga-vidéki Régi Magyarországról van szó, oda akartak eljutni, ahol Julianus kétszáz évvel korábban még talált magyarul beszélő embereket. A misszió azonban, mint Komorowski tudósít, nem teljesülhetett, mert az ortodox moszkvai nagyfejedelem nem lelkesedett az ötletért, hogy birodalmában katolikus terület alakuljon ki, ráadásul összeköttetésben az akkor még nagy katonai erővel és politikai befolyással bíró Magyar Királysággal.

László a megghiúsult térítési kísérletről több munkát is szerzett, mint Wadding megjegyzi, „ügyetlen ritmusban”, és az egyiket közli:

*Anno Christi milleno quadrin sexin secundo,
ad vincula Sancti Petri accepi vincula claustris,
Me Petrus genuit in Gelnono, Petrus et almus
Claustro me clausit, vinclaque mea tulit.
Grates Deo reddo cantando cum cytharista:
Dirupisli⁴⁷ mea vincula, Alme Deus.
Gratia sit misero, ut persolvam vota mea,
Ut bene persolvam, gratia sit misero.⁴⁸*

³⁷ ZEISSBERG 1872, 347. Nagyillés János fordítása – ezúton is köszönöm szíves segítségét. A történetet ugyanígy meséli el Gonzaga (1587, 465).

³⁸ *Tractatus chronicae fratrum minorum de observantia a tempore Constantiensis concilii et specialiter de provincia Poloniae*, kiadása: Zeissberg 1872. A krónikáról l. még JÄKEL 2009: 117–119.

³⁹ ZEISSBERG 1872, 300–301; JÄKEL 2009, 119.

⁴⁰ WADDING 1735b, 249.

⁴¹ BÉKESI 1899, 806; SZINNYEI 1891 8, 291. Egyik munka sem említi WADDING (1735b, 249) által közölt versét, l. alább.

⁴² Származásáról az adatokat l. TÍMÁR 1931, 23.

⁴³ KARÁCSONYI 1922–1924 1, 330.

⁴⁴ BÖLCSKEY 1923–1924 1, 318.

⁴⁵ WADDING 1735a, 139.

⁴⁶ TÍMÁR 1931, 23–24. A lengyel krónikák *Ladislaus de Gelnono* néven is említik, az adatokat l. Tímárnál. Tímár szerint talán Gyalu nevét torzították el. Az sem világos, a *Tari* (saját helyesírásával: *Thari* név honnan jön – *Tar* nevű település nincs

(Krisztus 1462-ik évében
 Szent Péter bilincseinél kaptam meg a klastrom (?)
 bilincseit,
 Péter nemzett engem Gelnonóban, és a jóságos Péter
 klastromba zárt, s vitte bilincseimet.
 Hálat adok Istennek s a lantossal dalolom:
 Letépted bilincseim, jóságos Isten,
 Kegyelmezz szegény fejemnek, hogy fogadalmam be-
 válthassam,
 hogy jól beválthassam, kegyelem szegény fejemnek.)⁴⁹

Az újabb kudarc után végül mégis sikerek következtek. Kázmér lengyel király a Krakkóban megtelepedni szándékozó Tarinak és társainak engedélyezte, hogy a nekik adományozott templomban rendházat hozzanak létre – s aztán a krakkói püspök ezzel a hírral ösztökölte Kapisztránt, hogy látogassa végre meg őket.⁵⁰ Ha nem azonnal is, de ennek is eljött a napja, 1453. augusztusának végén megérkezett Kapisztrán, és olyan sikerrel szónokolt, hogy tömegesen, száznál többen jelentkeztek a rendbe. Mivel nem fértek volna el a Tariéknak adományozott kis rendházban, így Kapisztrán a püspök testvérének telkén új kolostort alapított, s ennek házfőnökévé Tarit tette meg.⁵¹ Úgy hírlík, a koseli kolostor is Tari hatására csatlakozott az obszervánsokhoz.⁵²

Úgy tűnik, Tari valóban befolyásos ember volt, s Kapisztránnal szoros kapcsolatban állt. 1455 májusában Kapisztránnak írt levelében kéri a nagy szónokot, hogy tegyen valamit, mert ha nem sikerül összefogni a török ellen, nagy baj lesz.⁵³ Hunyadi János is nagyon megbízott Tariban: amikor 1453-ban kolostort akart alapítani, ő is, V. László király is azt javasolta Kapisztránnak, hogy Tari Lászlót és rendtársát, Székely Mihályt küldje Kiliába, ahová a rendházat tervezték, hogy gördülékenyen menjen az építkezés – ennek ellenére a tervből nem lett semmi.⁵⁴ Hogy ez a Kilia hol volt, nem tudjuk pontosan: van, aki szerint

a Moldva északkeleti határán lévő Kiliával azonos, mások szerint a háromszéki Kilyénnel.⁵⁵ Azt viszont tudjuk, hogy a kolostor Sienai Szent Bernátról lett volna elnevezve – csakúgy, mint a krakkói, amelynek Tari volt egy ideig a gvárdiánja, valamint az olműtzi és a boroszlói.

Akadtt tehát egy obszerváns ferences a 15. század közepén, aki elindult az őshazába, Szkítiába az ott maradt magyarokat megtéríteni, s meglehet, úgy gondolta, hogy ebben jó szolgálatot tehet neki az ősi, szkíta írás, esetleg egy azzal készült naptár az egyházi év fontos napjaival, kiegészítve a magyar és ferences ünnepekkel. Róla is azt jegyezték föl, hogy székelly származású, egyik társának, Mihálynak ezt a neve is elárulja. László barát egészen biztosan személyesen ismerte Kapisztránt, és valószínűleg személyesen ismerte Hunyadi Jánost is – a csíksomlyói kolostor alapítóját.

Közvetlen bizonyítékunk egyelőre nincs rá, de nem tűnik túlzásnak azt gondolnunk, hogy a Bolognában őrzött székelly naptárt Kapisztrán jó embere, az éppen szentté avatott mester, Szent Bernát nagy tisztelője, Magyar/Tari László és esetleg társa, Székely Mihály készítette 1451-ben, a keleti magyarokhoz tervezett térítőútja sikere érdekében. Nem tudjuk, honnan származik a bolognai kéziratkötet információja arról, hogy a naptár a Szkítaföld első keresztényei számára készült – de lehet, hogy valóban így volt, csak ez a Szkítaföld nem Székelyföldet, hanem a volgavidéki, megtérítendő magyarok földjét jelentette. Nem tudjuk, Marsigli honnan vette, amit írt: a naptárt neki megmutató szárhegyi barátoktól vagy a lemásolt forrásból, s azt sem tudjuk, a barátok vagy a forrás tévedtek-e, vagy a gróf értette félre, amit mondtak neki, vagy amit forrásában olvasott, amikor ezt az oroszországi Szkítiát – nyilván a névazonosság miatt – Székelyföldnek hitte.

Székelyföldön (sem Erdélyben), *Tarkó* viszont volt. BÖLCSKEY Ödön (1923–1924 1: 453) habozott, hogy Magyar és Tari László azonos személy-e, Tímár érvei meggyőzőek, hogy igen.

⁴⁷ Valószínűleg *diripüisti*, Nagyillés János megjegyzése.

⁴⁸ WADDING 1735b: 249.

⁴⁹ Nagyillés János fordítása – segítségét ezúton is köszönöm.

⁵⁰ BÖLCSKEY 1923–1924 1, 424–425.

⁵¹ BÖLCSKEY 1923–1924 1, 426–427.

⁵² BÖLCSKEY 1923–1924 1, 434.

⁵³ KARÁCSONYI 1922–1924 1, 334; BÖLCSKEY 1923–1924 3, 557–558.

⁵⁴ SZABÓ 1921, 294; KARÁCSONYI 1922–1923 1, 341; BÖLCSKEY 1923–1924 3, 454.

⁵⁵ KARÁCSONYI (1922–1924 1, 341) szerint 1448-ban jutott magyar kézre a város, 1465-ben vette el István vajda, s akkor a ferenceseknek is ki kellett onnan vonulniuk. BÖLCSKEY (1923–1924 1, 454) és BOROS (1927, 39) szerint viszont a háromszéki Kilyénnel azonos. (A kilyéni templomban talált feliratnak – I. RÁDULY 1995, 34–36 – értelemszerűen semmi köze a kolostoralapítási szándékhoz vagy Magyar Lászlóhoz.)

Irodalom

- BÁLINT 1977a *Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 1.* Szent István Társulat, Budapest.
- BÁLINT 1977b *Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 2.* Szent István Társulat, Budapest.
- BÉKESI 1899 Békesi Emil: *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában.* IN *Katholikus Szemle* XIII, 573–395, 762–820.
- BENKŐ 1996 Benkő Elek: *A székely rovásírás korai emlékei. A székelydályai felirat.* IN *Magyar Nyelv* XCII, 75–80.
- BOROS 1927 Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek.* Szent Bonaventura, Kolozsvár.
- BÖLCSKEY 1923–1924 Bölcskey Ödön: *Capistranói Szent János élete és kora 1–3.* Debrecenyi István Könyvnyomdája, Kolozsvár.
- CSALLÁNY 1960 Csallány Dezső: *A székely-magyar rovásírás emlékei.* IN *A nyíregyházi Józsa András Múzeum évkönyve* III, 39–137.
- CSONTOSI 1890 Csontos János: *Lengyelországi könyvbuvárlatok.* IN *Magyar Könyvszemle* XV, 219–256.
- DIÓS 1984 Diós István: *A szentek élete.* Szent István Társulat, Budapest.
- DÖMÖTÖR 1957 Dömötör Tekla: *Történeti rétegek a magyar népi színművészetben.* IN *Ethnographia* LXVIII, 253–269.
- FRATI 1928 Frati, Lodovico: *Catalogo dei manoscritti di Luigi Ferdinando Marsili conservati nella biblioteca universitaria di Bologna.* Olschki, Firenze.
- JÁKEL 2009 Jákel, Gerd: *...usque in praesentem diem. Kontinuitätskonstruktionen in der Eigen-geschichtsschreibung religiöser Orden des Hoch- und Spätmittelalter.* Lit Verlag, Berlin.
- KARÁCSONYI 1923–1924 Karácsonyi János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig 1–2.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KISARI BALLA 2005 Kisari Balla György: *Marsigli tábornok képei. Le mappe del Generale Marsigli.* Kisari, Budapest.
- KNAUZ 1876 Knauz Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MARSILI 2009 Marsili, Luigi Ferdinando: *A magyar királyság történetének kivonata.* Attraktor, Budapest.
- RÁDULY 1995 Ráduly János: *Rovásíró ősaink.* Firtos Művelődési Egylet, Korond.
- SÁNDOR 1991 Sándor Klára: *A Bolognai Rovásémlék.* Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged.
- SÁNDOR 2014 Sándor Klára: *A székely írás nyomában.* Typotex, Budapest.
- SÁNDOR 2017 Sándor Klára: *A székely írás reneszánsza.* Typotex, Budapest.
- SZABÓ 1921 Szabó György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben.* k.n., Budapest.
- THALY 1893 Thaly Kálmán: *Erdélyi costume-képek a XVII. századból.* IN *Akadémiai Értesítő* XLVII, 659–661.
- TÍMÁR 1931 Tímár Kálmán: *Legrégibb bibliafordításunk eredete. Pécsi Tamás és Újlaki Bálint bibliaja-e?* Árpád Rt., Kalocsa.
- VÉKONY 1992 Vékony Gábor: *A Bolognai Rovásémlék.* IN *Magyar Könyvszemle* CIII, 288–289.
- VERESS 1906 Veress Endre: *A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai.* IN *Magyar Könyvszemle* XIV, 109–130, 211–231.
- WADDING 1735a Wadding, Luke, *Annales minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum / auctore A.R.P. Luca Waddingo Hiberno ... ; Tomus XII.,* Rocco Bernabo, Roma.
- WADDING 1735b Wadding, Luke 1735b. *Annales minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum / auctore A.R.P. Luca Waddingo Hiberno ... ; Tomus XIII.,* Rocco Bernabo Roma.
- ZEISSBERG 1873 Zeissberg, Heinrich von (Szerk.), *Johannis de Komorowo: Tractatus cronice fratrum minorum obseruancie. A tempore Constanciensis concilii et specialiter de prouincia Polonie.* IN *Archiv für österreichische Geschichte* XLIX/2, 297–425.

Sándor Klára

Szegedi Tudományegyetem
Szeged, Magyarország
sador.klara@hung.u-szeged.hu

FRANCISCANI ÎN CĂUTAREA ȚĂRII DE BAȘTINĂ ȘI CALENDARUL SECUIESC DIN BOLOGNA

Sándor Klára

Rezumat

Cel mai vechi monument al scrisului secuiesc este un calendar din a doua jumătate a secolului al XV-lea, realizat probabil de călugări franciscani maghiari. Multă vreme, nu s-a știut cine ar fi fost autorul calendarului. Totuși, ni se pare că am putea face o propunere probabilă: în 1451 un franciscan descendent secuiesc, László din Ungaria a pornit la drum să-i evanghelizeze pe maghiarii rămași în Scitia (adică

regiunea Volga), considerată țara de baștină a maghiarimii. Este verosimil că, în vederea reușitei muncii sale misionare, el – sau unul dintre tovarășii săi – a întocmit calendarul scris secuiesc, și, în acest sens, este adevărată afirmația contelui Luigi Ferdinando Marsigli, cel care a copiat calendarul, că acesta fusese scris pentru primii creștini din Scitia.

FRANCISCANS IN SEARCHING OF THE ANCESTRAL COUNTRY AND THE SZEKLER CALENDAR OF BOLOGNA

Sándor Klára

Abstract

The longest known monument of the Székely Script is a calendar written in the second half of the 15th century, made most probably by Hungarian Franciscan monks. For a long time there have been no suggestions for the personality of the calendar's author. It seems, however, that there is a potential candidate for the authorship. In 1451, a Hungarian Franciscan monk, László from Hungary, who was of Székely

origin, headed to „Scythia”, i.e. to the Volga region which he kept to be the Old Land of Hungarians, and thought that there were Hungarians living there even in his time. It seems feasible that he made the calendar for the „Scythian” Hungarians. In this case Luigi Ferdinando Marsigli's note on the calendar, namely that it was made for the first Christians of Scythia, is valid in a way.

**A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XIII–XIV.**

**CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM
CSÍKSZEREDA, 2019**

Az Évköny megjelenését támogatták:

Csíksereda Polgármesteri Hivatala

Magyar Tudományos Akadémia

OTP Bank Románia

Főszerkesztő:

K. Markaly Aranka

Szerkesztőbizottság:

Muckenhaupt Erzsébet – Történelem

Málnási Levente – Néprajz

K. Markaly Aranka – Szemle

Tördelés:

Simon Ottilia

A tanulmányok kivonatait fordította, ellenőrizte:

Demény Enikő

Olvasószerkesztő:

Murányi János

Felelős kiadó: Gyarmati Zsolt a Csíki Székely Múzeum igazgatója
Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International, Gyergyószentmiklós

© Csíki Székely Múzeum, 2019
© Az egyes tanulmányok szerzői, 2019

ISSN 1841-0197

Tartalomjegyzék

RÉGÉSZET

Botár István

- Anjou-kori pince Csíksomlyón 9

TÖRTÉNELEM

Bernád Rita-Magdolna

- A hosszú élet titka: zabkúra. Szemelvények a csíkmadarasi plébánia 19. századi... 19

Bicsok Zoltán

- „... jobb lévén egy keveset egy ideig fel áldozni, mindsem annak meg tagadása miatt az egészet örökösön elveszteni.” Csíkszék nemesi társadalma az utolsó nemesi felkelés idején (1809–1814) 33

Csáki Árpád

- Gróf Kálnoki Ferenc csíki főkirálybíró csíksomlyói udvarházának 1747. évi leltára 63

Forró Albert

- Óczfalva az első világháború idején és a hősök emlékműve 87

Gilányi Gabriella

15. századi erdélyi antifonále-törödékek és ferences hordozókönyvek 95

Kirmajer Réka

- Csíkszeredai történeti utcanévtára 111

Kocsis Lajos

- A *Csíki Lapok* politikai lappá alakulása (1897) 123

Pál-Antal Sándor

- A forradalom napjai Csíkszeredában 1848-ban 135

Papp Ágnes

- Papp Géza Csíksomlyón 149

Pataki Szabolcs

- Székely menekültek Kolozsváron 1916-ban 165

Róth András Lajos

- Önképzés a csíksomlyói/csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban 185

Sándor Klára

- Őshazakutató ferencesek és a bolognai székely naptár 219

Süli Attila

- Csíkszék 1848. október vége és december eleje közötti eseményeinek kronológiája 229

Tamási Zsolt

- A csíkszéki római katolikus papság az 1848–1849-es forradalomban 237

NÉPRAJZ

Bárth János

- „Székek” és „gyükek” Csíkközvás megyéjének XVII. századi templomában. A templomi ülésrend kutatása a magyar néprajzban és az egyháztörténetben 267

Bódán Zsolt

- Gyimes, 1917. Gyimesi képek két első világháborús fotóalbumban 287

P. Buzogány Árpád

- Állatalakok a Gagy menti népi szólásokban 293

Mirk László

- A köosztováta nyomában... 315

FIGYELŐ

Fám Erika

- Pedagógia másként 327

Málnási Levente

- Múzeumi digitalizálás 331

SZEMLE

P. Buzogány Árpád

- Székelykapuk* régen és ma. Balassa M. Iván könyvéről 341

Medgyesy S. Norbert

- Kájoni János: *Sacri Conventus Diversorum Authorum, praesertim Ludovici Viadanae*, (Mikháza, 1669) facsimile kiadása és tanulmánykötete 343

Sófalvi András

- Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében*. Szerk. Demjén Andrea. 345

Szőcsné Gazda Enikő

- Egy csíki mirákulumos könyv a 19. század elejéről. Mohay Tamás könyvéről 349